

شناسایی عوامل اجتماعی و اقتصادی چالش‌زای پیش روی مرزهای شرقی کشور در ارتباط با امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (افق زمانی ۱۴۰۵)

* رضا پارسای^۱، حسین ترکی^۲، مهدی قربانی^۳

۱. استادیار پژوهشگاه علوم انتظامی و مطالعات اجتماعی فراجا، تهران، ایران
۲. مربی گروه عملیات ویژه، دانشکده علوم و فنون انتظامی، دانشگاه علوم انتظامی امین، تهران، ایران
۳. دانش‌آموخته دکتری علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد تهران مرکز، تهران، ایران

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۳ خرداد ۱۴۰۱
تاریخ پذیرش: ۱۶ مهر ۱۴۰۱
تاریخ انتشار: ۲۵ آذر ۱۴۰۱

چکیده

چالش‌های جدید به‌وجود آمده در همسایه شرقی ایران افغانستان و قدرت‌گرفتن طالبان در این کشور، همه معادلات امنیتی مرزهای شرقی کشور را تغییر می‌دهد. بر این اساس، برای پیش‌بینی وضعیت امنیتی کشور در سال‌های آینده و طراحی سناریوهای امنیتی مناسب، شناسایی عوامل اجتماعی و اقتصادی چالش‌زای مرزهای شرقی کشور ضروری به‌نظر می‌رسد. این پژوهش از نظر ماهیت و هدف، کاربردی و از نظر نوع روش، توصیفی پیمایشی و با توجه به آینده‌پژوهانه‌بودن آن اکتشافی است. در این پژوهش برای شناسایی متغیرهای اصلی و تشکیل گویه‌های پرسشنامه از روش پایش محیطی استفاده کرده‌ایم. جامعه آماری پژوهش شامل خبرگان آشنا و دارای زمینه علمی مرتبط است. برای تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش از روش‌های آینده‌پژوهی ماتریس متقاطع با استفاده از نرم‌افزارهای میک‌مک استفاده کرده‌ایم. یافته‌های حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که متغیر توسعه‌نیافتگی به‌عنوان متغیر راهبردی و متغیرهای فقر و بی‌سوادی مردم منطقه، معضل بیکاری، ساخت پایانه‌های مرزی، قاچاق انسان و قاچاق مواد مخدر به‌عنوان متغیرهای اصلی اقتصادی و اجتماعی چالش‌زای مرزهای شرقی کشور در ارتباط با امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و در چشم‌انداز سال ۱۴۰۵ شناسایی شدند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که متغیرهای اقتصادی و اجتماعی در استان سیستان و بلوچستان علت معلول‌های امنیتی مانند قاچاق انسان و قاچاق مواد مخدر است. این نتایج در تأیید نظرات اندیشمند مکتب کهنک باری بوزان است.

کلیدواژه‌ها:

شناسایی عوامل اقتصادی،
عوامل اجتماعی، مرزهای
شرقی، امنیت ملی،
جمهوری اسلامی ایران.

* نویسنده مسئول:

دکتر رضا پارسای
نشانی:

پژوهشگاه علوم انتظامی و مطالعات
اجتماعی فراجا، تهران، ایران
پست الکترونیک:
parsa4034@fgr.com

استناد به این مقاله:

پارسای، رضا، ترکی، حسین، قربانی، مهدی. (۱۴۰۱). شناسایی عوامل اجتماعی و اقتصادی چالش‌زای پیش روی مرزهای شرقی کشور در ارتباط با امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (افق زمانی ۱۴۰۵). مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، ۲ (۵)، صص: ۲۱-۱

۱. مقدمه

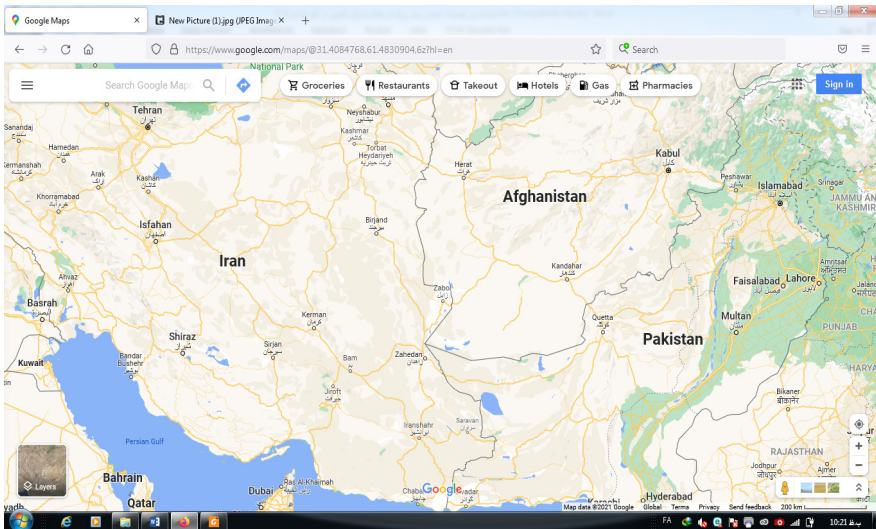
مرزها مدت‌ها مکان‌های به‌شدت امنیتی شده بودند. مرزهای معاصر تفکیک شده هستند، آن کارکرد امنیتی مرز از محدوده سرزمینی دولت‌ها به مکان‌های ناهمگون که فراتر از ژئوپلیتیک خطوط مرزی قرار دارند، تغییر پیدا کرده است (Squire, Walters, 2006; Balibar, 2004; Bigo, 2007; 2011). پژوهشگران مختلف مسائلی مانند صلاحیت‌ها و اختیارات مقامات مرزی (Pratt, 2009; Nevin, 2010; Andreas, 2009)، تشدید سیاست‌های فرامرزی در طول زمان (Pratt, 2009; Nevin, 2010; Andreas, 2009)، فناوری‌های جدید امنیت مرزی (Adey, 2009; Amoores, 2009; Smith, 2013)، کنترل مهاجرت با قوانین شهروندی (De Genova and Peutz, 2010) و بعضی ابعاد بیگانه‌هراسی امنیت مرزی (Pratt and Thompson, 2008; Pickering and Cochrane, 2013) را بررسی کرده‌اند. مطالعه در خصوص مرزها ما را با انواع چالش‌های جدید در محیط سیاسی جهانی معاصر مواجه کرده است که با وجود تلاش برای پویایی مرزبندی‌های ملی، اما دولت‌ها همچنان در تلاش برای حفظ مرزبندی سنتی هستند (Koch, 2018). اتحادیه اروپا نیز برخلاف شعارهای اولیه مبنی بر گسست مرزهای ملی (Jones & Johnson) به علت حملات داعش و بحران پناهندگان به برقراری دوباره کنترل مرزهای داخلی شنگن (McConnell et al) رفته است.

موضوع امنیت مرزها از مباحث مهم نظری و عملی حوزه‌های امنیتی و دفاعی است که در دودهه اخیر به لحاظ ماهیتی و کارکردی دچار تغییراتی شده است. به لحاظ مرجعیت امنیت مرزی، علاوه بر دولت‌ها، مردم و جمعیت‌های ساکن در مناطق مرزی، افراد و کالایی را شامل می‌شود که از مرزها عبور می‌کنند. امنیت مرزی از آن جهت اهمیت مضاعف پیدا می‌کند که نقش واسط بین امنیت داخلی و خارجی دارد و پاشنه آشیل دولت‌ها محسوب می‌شود. سمت‌گیری تهدیدات از کانون‌های بیرونی، نقطه آسیب‌پذیری حاکمیت‌هاست و هر زمان ممکن است روابط بین همسایگان رو به تیرگی بگذارد. مرزها اولین لایه جذب امواج منفی هستند، بنابراین دولت‌ها بیش از هر موضوعی به امنیت مرزها می‌پردازند (Hydari, Anami Alamdari and Fatahi, 2012: 119).

مرزهای جمهوری اسلامی ایران نیز از این قاعده کلی مستثنی نبوده و آوردگاه بسیاری از جنگ‌ها و مخاصمات بوده است، جنگ جهانی اول، دوم و جنگ تحمیلی عراق علیه ایران گویای تلاطم تهدیدات در مرزهای ایران است. مرزهای پیرامونی ایران بالغ بر ۸۷۳۱ کیلومتر است که

1. xenophobic

۴۱۱۳ کیلومتر مرز خشکی و ۱۹۱۸ کیلومتر آن را مرز رودخانه‌ای، دریاچه و باتلاق شکل می‌دهد و ۲۷۰۰ کیلومتر طول کرانه‌های ایران در شمال (دریای مازندران) و در جنوب (خلیج فارس و دریای عمان) است. مرزهای شرقی ایران از دهانه ذوالفقار تا کوه ملک سیاه ۹۴۵ کیلومتر با افغانستان و از کوه ملک سیاه تا دهانه خلیج گواتر ۹۷۸ کیلومتر با کشور پاکستان مرز مشترک دارد. مرزهای شرقی ایران به دلایل ژئوپلیتیکی، نگاهی ملی و حتی بین‌المللی می‌طلبد. در دو کشور همسایه شرقی، شاهد ترکیبی از تروریسم، جنگ، ناامنی و رادیکالیسم هستیم که اثرات مستقیم و غیرمستقیم خود را بر مرزهای شرقی ظاهر کرده است. با پیوند خوردن جریان قاچاق مواد مخدر به مافیای بین‌المللی این فرایند وارد مراحل تازه و پیچیده‌ای شده است (Nazarian, Motallebi and Salim, 2018: 659). مرزهای ایران و افغانستان در ناحیه هیرود توسط ژنرال مک‌لین^۲ در سال ۱۸۹۱ و از قسمت دشت هشتادان و دشت ناامید در سال ۱۹۳۵ توسط فخرالدین آلتای ترک و در قسمت هامون و هیرمند توسط گلداسمیت و مک‌هامون^۳ در سال‌های ۱۸۷۲ و ۱۹۰۳ مشخص شدند. مرزهای ایران و پاکستان نیز در سال‌های ۱۹۰۵ و ۱۸۹۶ توسط هولدیج از کوه ملک سیاه تا کوهک مشخص شدند (HafezNia, 2012: 317).

نقشه ۱. نقشه مرزهای شرقی ایران با افغانستان و پاکستان

2. Maclin
3. Macmahon

یکی از عوامل تعیین کننده در حوزه مطالعات امنیتی به ویژه امنیت مرزها، عنصر زمان است. شناخت آینده و اقدام به موقع، رمز موفقیت در عرصه تصمیم گیری های امنیتی و راهبردی به شمار می آید. در دوران کنونی، مطالعه درباره آینده و تلاش برای پیش بینی آن، روندهای موجود و ویژگی های روندها و پدیده های نوظهور و در ادامه آن، ساختن آینده به دست آن از ویژگی های اصلی برنامه ریزی امنیتی است (Mobini, 2017: 23). چالش های جدید به وجود آمده در همسایه شرقی ایران افغانستان و قدرت گیری طالبان در این کشور، همه معادلات امنیتی مرزهای شرقی کشور را تغییر می دهد. مواردی مانند آوارگان، رادیکالیسم مذهبی، ناامنی، حتی تروریسم و قاچاق مواد مخدر، همه از نظر کمی و کیفی تغییر می کنند. همچنین نوع نگاه طالبان به اسلام و هم سویی تفکراتشان با دولت و به ویژه دستگاه اطلاعاتی پاکستان، بر منطقه بلوچستان ایران نیز تأثیرگذار است. بر این اساس، برای پیش بینی وضعیت امنیتی کشور در سال های آینده و طراحی سناریوهای امنیتی مناسب، شناسایی پیشران های تهدیدزای مرزهای شرقی کشور ضروری به نظر می رسد و پژوهشگران به دنبال پاسخ گویی به این پرسش اصلی هستند که چه متغیرهای اجتماعی و اقتصادی در افق زمانی ۱۴۰۵ برای امنیت مرزهای شرقی کشور چالش زا هستند؟

۲. مبانی نظری

مرز: مرز آخرین حد قلمرو زمینی، دریایی و هوایی یک کشور است. مرز به پدیده ای فضایی گفته می شود که بازتاب دهنده قلمرو حاکمیت یک دولت است و بنابر قواعد خاص در مقابل حرکت انسان، انتقال کالا و نشر افکار مانع ایجاد می کند یا آن را محدود می سازد (Dashti et al., 2017: 39). مفهوم مرز برای چندین دهه بخشی از مباحث آکادمیک بوده است که کارکرد و اهداف آن در رابطه با دولت و سیاست توسط برخی جغرافی دانان سیاسی و دانشمندان علوم سیاسی به ویژه کریستوف^۴ (۱۹۵۹)، مینگی^۵ (۱۹۶۳) و پرسکات^۶ (۱۹۶۵) تئوریزه شده است. با توجه به چرخش پسا ساختاری نظریه پردازان مرزها، مرزها از آنچه به عنوان علائم و مناظر مرزی شناخته می شد به سمت نهادها، رویه ها و گفتمان ها تغییر کرده است (Berg and Hatum, 2003; Newman, 2006; Passey, 1998).

4. Kristoff
5. Minghi
6. Prescott

امنیت: از منظر مکتب کپنهاک در شرایط جدید، امنیت مفهوم سنتی خود را از دست داده است، در حالی که در گذشته، امنیت در چارچوب مدل وستفالیای و با ابعاد نظامی نگریسته می‌شد، اما در دوران پسا جنگ سرد دچار دگرگونی شد. در دوره جدید، شاهد گسترش دامنه امنیت به ابعاد چندگانه (امنیت موسع) هستیم. (Bozan and Weaver, 1998: 5-10) بوزان تأکید اصلی خود را در تحلیل امنیت بر سطح تحلیل منطقه‌ای می‌گذارد و معتقد است کشورها باید در سیاست خارجی خود، جایگاه ویژه‌ای را به ابعاد منطقه‌ای امنیت اختصاص داده و امنیت را در ابعاد چند بعدی آن پیگیری کنند. به بیان دیگر، وجه تمایز اصلی او، مطالعات امنیتی دوران پسا جنگ سرد از دوران جنگ سرد، وسعت دامنه امنیت و دربرگرفتن موضوعاتی مانند مهاجرت، سازمان‌های تروریستی، فراملی و فروملی، محیط زیست و رفاه اقتصادی است که در گذشته در تعاریف امنیتی در نظر گرفته نمی‌شدند (Tabatabai, 2014: 12).

باری بوزان، اندیشمند مکتب کپنهاک، با زیرسؤال بردن امنیت مضیق، امنیت را به پنج بخش نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی تقسیم می‌کند. این بخش‌ها ابزار تحلیل مناسبی برای مشخص کردن مجموعه‌های مختلف هستند. او معتقد است امنیت ساختاری بدیع را بر می‌انگیزد که در آن امنیت به بقا گره می‌خورد (Bozan, 1999: 20 quoted by Kohraze et al., 2017: 160). بنابراین برتری نگرش مکتب کپنهاک به امنیت در این است که به امنیت نگاه تک‌بعدی ندارد و تلاش می‌کند مفهوم امنیت را از دایره تنگ نظامی خارج کند. تعریفی که مکتب کپنهاک از امنیت دارد، افراد، دولت‌ها و نظام بین‌الملل را پوشش می‌دهد. به بیانی، مکتب کپنهاک در تعریف خود از امنیت سطح خرد، میانه و کلان را در نظر دارد. این ویژگی سبب شده است تا مسائل امنیتی مناطق مختلف بهتر قابل تحلیل باشند.

آسیب‌ها و تهدیدهای مرزی

تهدیدهای مرزی با توجه به موقعیت کشورها و شرایط و فضای پیرامونی و داخلی متفاوت است و می‌تواند شامل این موارد باشد: تهدیدهای امنیتی، تهدیدهای سیاسی، تهدیدهای اقتصادی، تهدیدهای فرهنگی و تهدیدهای قاچاق (کالا، مواد مخدر، انسان، سوخت، دارو، سلاح و ...) (Qavam Maleki, 2019: 25). برای تدوین راهبرد و به‌کارگرفتن سیاست‌های راهبردی و کاربردی برای مقابله با تهدیدهای مرزی، نخستین گام شناخت منابع تهدید است. با توجه به گستره جغرافیایی، طولانی بودن مرزها، تعدد همسایگان و موقعیت ژئوپلیتیکی، منشأ و منابع

تهدید مرزها می‌تواند متعدد و متنوع باشد. از این‌رو مهم‌ترین منابع و بستری که تهدیدهای مترتب مرزی (در انواع مختلف) از آن‌ها منشأ می‌گیرند عبارت‌اند از: طولانی‌بودن مرزها و تعدد همسایگان و تنوع محیطی اعم از طبیعی و انسانی، مرزهای تحمیلی و تداخل قومی و فرهنگی با کشورهای هم‌جوار، توسعه‌نیافتگی مناطق پیرامونی و مرزی، چالش‌ها و اختلافات زیست‌محیطی و منابع طبیعی، موقعیت ویژه ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی مرزها، روند تحولات و تغییرات نظام‌های سیاسی کشورهای هم‌جوار، اوضاع نامساعد و بی‌ثباتی کشورهای هم‌جوار، علایق و راهبردهای قدرت‌ها نسبت به منطقه موردنظر، جهانی‌شدن و تحول در کارکرد مرزها، نداشتن راهبرد مناسب و منسجم در مدیریت مرزی کشورها (Akhbari, Nami, 2009: 41). موارد فوق که به‌عنوان عوامل اصلی بسترساز برای تهدیدهای مختلف مرزی تلقی می‌شوند، هرکدام به‌تهایی یا با اشتراک عوامل دیگر می‌توانند تهدیدهای بالقوه یا بالفعلی برای مرزهای یک کشور باشند. هر یک از این موارد باید به‌دقت مطالعه شوند تا بتوان رهنمود و راهکارهای لازم برای مدیریت مطلوب و بهینه به‌کار گرفته شود.

۳. پیشینه پژوهش

نظریان و همکاران (۲۰۱۸) در مقاله «تأثیر ثبات هژمونیک جمهوری اسلامی ایران بر امنیت مرزهای شرقی» به تبیین و شناخت تأثیر قدرت هژمونیک جمهوری اسلامی ایران بر امنیت کشور و به‌ویژه در مرزهای شرقی می‌پردازند. نتایج این مقاله نشان می‌دهد که ایران با داشتن منابع محسوس مانند موقعیت جغرافیایی، جمعیت، قدرت نظامی، منابع طبیعی، قدرت اقتصادی و عوامل نامحسوس مانند وحدت ملی، قدرت فرهنگی به‌اضافه رهبری ولایت فقیه و ایدئولوژی اسلامی، شیعی واجد قدرت هژمون (قدرت مسلط برتر) منطقه‌ای است که این موقعیت تأثیرات مثبتی در ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، امنیتی، انتظامی، هیدروپلیتیک و مسائل زیست‌محیطی دارد.

سعید نجفی (۲۰۱۸) در مطالعه‌ای با عنوان «تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه شهرهای مرزی با رویکرد آینده‌پژوهی (نمونه موردی: شهر زابل)» در مرحله نخست، با روش دلفی، ۲۵ عامل را شناسایی می‌کند. آنچه از وضعیت پراکندگی متغیرهای مؤثر بر وضعیت آینده توسعه شهر مرزی زابل می‌توان فهمید، وضعیت ناپایدار سیستم است. بنابراین پنج دسته عوامل تأثیرگذار، عوامل دو وجهی، عوامل تنظیمی، عوامل تأثیرپذیر و عوامل مستقل قابل شناسایی هستند. درنهایت

بیشترین میزان تأثیرگذاری را متغیرهایی مانند ظرفیت‌های گردشگری، مهاجرت، ظرفیت بالای محیط زیستی و طبیعی و کشاورزی، نقش مرکزی شهر در ناحیه سیستان، مزایای راه ترانزیتی شرق کشور، برخورد ناکارآمد مدیران اجرایی و سیاسی، ضعف ارتباط ریلی با کانون‌های جمعیتی مجاور، ظرفیت بروز و تشدید ناهنجاری‌های اجتماعی، قرارداشتن در حوزه تجارت بین‌المللی مواد مخدر در وضعیت توسعه آینده شهر خواهند داشت.

برزگر و همکاران (۲۰۱۷) در مقاله «بررسی مؤلفه‌های سیاسی و اجتماعی تأثیرگذار بر امنیت مرزهای ایران (مطالعه موردی مرزهای شرقی)» نتیجه می‌گیرند که کوشش برای ارتقای سطح امنیت مرزها یکی از مهم‌ترین چالش‌های کشور است. به‌طور کلی این عوامل از عوامل ناامنی مرزی شناخته می‌شوند: مسائل قومی، نژادی و مذهبی، هویتی، توسعه‌یافتگی مناطق مختلف، تغییرات جمعیتی اعم از مهاجرت به شهر و توسعه حاشیه‌نشینی، مهاجرت و تغییرات جمعیتی نخبگان که در صورت ضعف یا گسترش بی‌رویه، می‌توانند امنیت مرزها را تحت تأثیر قرار دهند و کشور را با مشکلاتی فراوان مواجه سازند. انسجام هویتی و اجتماعی و تغییرات جمعیتی از مؤلفه‌های اجتماعی قدرت مرزها محسوب می‌شود که مؤثرترین ابزار تأمین امنیت مرزها به‌شمار می‌رود. آن‌ها با استفاده از روش توصیفی تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای به پرسش اصلی مقاله پاسخ می‌دهند.

پولادی و همکاران (۲۰۱۵) در مقاله «الگوسازی عوامل تأمین‌کننده امنیت پایدار مرزی؛ مطالعه موردی: مرزهای شرقی ایران» نشان می‌دهند مطابق الگوی به‌دست‌آمده، سه دسته عوامل در ایجاد ناامنی مرزهای شرقی تأثیرگذارند: عوامل مداخله‌گر (مانند محرومیت‌های فرهنگی، قاچاقچیان بین‌المللی، حساسیت‌های قومی، شیوه تعامل نخبگان با موضوع)، عوامل علی (مانند تمرکز بر ساخت هویت درون‌زا، افزایش توان نظامی داخلی، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری) و عوامل زمینه‌ای (مانند گسترش زیرساخت‌های اقتصادی، محیط زیستی، فرهنگی و اجتماعی، امنیتی و پدافند غیرعامل، سیاسی، قانونی و مذهبی). نتایج به‌دست آمده از تحلیل‌ها نشان می‌دهد که تأمین امنیت پایدار مرزهای شرقی، پیامدهایی از جمله حفظ جمعیت بومی، کنترل قاچاق کالا و همچنین از بین رفتن تهدیدهای سیاسی، امنیتی و اقتصادی را در پی خواهد داشت.

لیری تریتمن (۲۰۲۱) در مقاله «ارتباط مطالعات مرزی و خط مشی مرزی: تحقیق در متون

کانادا و آمریکا» می‌گوید همه‌گیری کرونا پرسش‌های مختلفی را مطرح می‌کند در مورد اینکه چگونه مطالعات مرزی می‌تواند به اطلاع‌رسانی به موقع و مرتبط درباره مسائل سیاست عمومی کمک کند. پرسش‌هایی مربوط به مهاجرت، تجارت، فرهنگ و هویت مرتبط با مرزها در دوره کرونا، معانی جدیدی پیدا کرده‌اند. پرداختن به این موضوعات مستلزم تعامل نزدیک‌تر بین پژوهشگران مرزی و تصمیم‌گیران مرزی است. او ادغام بین مطالعات مرزی و سیاست‌های مرزی را در بین کانادا و آمریکا بررسی می‌کند.

ویلی و همکاران (۲۰۲۱) در مقاله «شیوه‌ها و روش‌های مطالعات مرزی: رویکردهای تجربی و مفهومی اخیر» می‌گویند در دهه‌های اخیر مطالعات مرزی اهمیت و رشد قابل توجهی داشته است. این نشان می‌دهد افزایشی رسمی در علاقه به پژوهش در زمینه مرز شکل گرفته است. با این حال تاکنون توجه کمی به ماهیت این رشته و مبانی روش‌شناختی و پیامدهای مرتبط با آن انجام شده است. در این مقاله آن‌ها به ماهیت مطالعات مرزی و رویکرد روش‌شناختی آن می‌پردازند. ولمر (۲۰۱۹) در مقاله «پارادوکس امنیت مرزها، مثالی از بریتانیا» می‌گوید مطالعه مرزها در ابعاد مختلف رنسانسی را تجربه کرده است، اما مفهوم امنیت بومی در حوزه مرزها و سیاستی که پیرامون آن است نادیده گرفته شده است. او از رویکرد مردمی استفاده و درک جامعه مدنی بریتانیا را از مرزهای دولتی بررسی می‌کند. او می‌گوید بریتانیا را برای این انتخاب کردیم که دولت آن برای ایجاد مرزهای سخت‌گیرانه‌تر، کارآمدتر و امن‌تر تلاش می‌کند. او نشان می‌دهد عدم تطابقی در سیاست مرزی وجود دارد و امنیتی‌کردن مرزها منجر به ناامنی می‌شود. پیامدهای سیاسی و اجتماعی امنیتی‌کردن مرزها به‌طور مؤثری ذهنیت ناامنی در مردم ایجاد می‌کند. مفهوم امنیت بومی به‌سمت خط مقدم نظریه‌پردازی جدید در مورد رابطه مرزها، امنیت و سیاست پیش می‌رود.

یونگ (۲۰۱۹) در مقاله «مرز مکزیک و کانادا: کنترل مرزهای فراسرزمینی و تولید پناهندگان اقتصادی» با بررسی مرز مکزیک و کانادا استدلال می‌کند که تعامل بین گفتمان‌های پناهنده اقتصادی ساختگی و اقدامات مرزی فراسرزمینی کانادا برای درک امنیت انسانی در آمریکای شمالی بسیار مهم است. مفهوم مرز مکزیک و کانادا به‌طور خلاصه نشان می‌دهد که چگونه سیاست‌ها و شیوه‌های کانادا، پلیس مرزی مکزیک را هدف قرار داده است. برای نمونه، کانادا در سال ۲۰۰۹ در پاسخ به افزایش تقاضای پناهندگی توسط اتباع مکزیکی، ویزا را الزامی کرد.

۴. روش پژوهش

این پژوهش از نظر ماهیت و هدف، کاربردی و از نظر نوع روش، توصیفی-پیمایشی و با توجه به آینده‌پژوهانه بودن آن اکتشافی نیز هست. در این پژوهش برای شناسایی متغیرهای اصلی و تشکیل گویه‌های پرسشنامه از روش پایش محیطی استفاده می‌کنیم. جامعه آماری پژوهش شامل خبرگان آشنا و دارای زمینه علمی مرتبط با مسائل مرزی رشته‌های جغرافیای سیاسی، علوم اجتماعی، علوم اقتصادی و علوم سیاسی (دانشگاه‌های تهران، علامه طباطبایی، شهید بهشتی، دانشگاه آزاد تهران مرکز و دانشگاه دفاع ملی) است که به منظور انتخاب نفرات خبره از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده و تعداد ۳۰ نفر انتخاب کردیم. برای بررسی روایی پرسشنامه این پژوهش از نظر خبرگان استفاده شده بدین شکل که پرسشنامه تنظیم شده در اختیار تعدادی از خبرگان قرار گرفته و آن‌ها روایی پرسشنامه را بررسی کردند. برای تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش از روش‌های آینده‌پژوهی ماتریس متقاطع با استفاده از نرم‌افزارهای میک‌مک استفاده کرده‌ایم.

به‌طور کلی مراحل انجام تحلیل ماتریس متقاطع با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک به شرح زیر است: تهیه لیست پیشران‌ها یا متغیرها به‌عنوان روندهایی با جهت‌های معین، تهیه ماتریس قطری n در n به تعداد پیشران‌ها، قضاوت در مورد اینکه روند A تا چه حد بر روند B تأثیر خواهد داشت. این تأثیر معمولاً با عددی در مقیاس صفر تا ۳ مشخص می‌شود. به‌طوری که عدد صفر بدون تأثیر، عدد ۱ تأثیر کم، عدد ۲ تأثیر متوسط و عدد ۳ تأثیر زیاد را نشان می‌دهد. بنابراین اگر تعداد متغیرهای شناسایی شده برابر n باشد یک ماتریس $n \times n$ به دست می‌آید که در آن تأثیرات متغیرها بر یکدیگر مشخص شده است. جمع‌بندی نتایج. جمع هر ردیف میزان قدرت پیش‌برندگی متغیر را نشان می‌دهد. این بدان معناست که این متغیر تا چه اندازه متغیرهای دیگر را تحت تأثیر قرار می‌دهد. جمع هر ستون، سطح وابستگی هر متغیر را نشان می‌دهد. در تحلیل‌های ماتریس متقاطع با نرم‌افزار میک‌مک این شش مرحله انجام می‌شود:

- درک سیستمی و مشاهده پایداری یا عدم پایداری سیستم؛

- شناسایی تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرها که از درجه بالایی برخوردار هستند؛

- شناسایی عوامل و پیشران‌های اصلی و استفاده از آن‌ها در سناریونویسی؛
- درک کلی از سیستم و پرهیز از تحلیل جزئی؛
- شناسایی عوامل ناپایدارکننده سیستم (عواملی که باید مدیریت شوند)؛
- شناسایی محیط به‌واسطه سنجش تأثیرگذاری (Nazimi, 2007 and Asan, 2007).

۵. تجزیه و تحلیل یافته‌ها

یافته‌های توصیفی

توزیع فراوانی تحصیلات، گروه علمی و رتبه علمی جامعه آماری پژوهش در جدول ۱ نمایش داده شده است.

جدول ۱. ویژگی‌های توصیفی جامعه آماری

گروه‌ها	فراوانی	درصد فراوانی	
تحصیلات	کارشناسی ارشد	۲	۷ درصد
	دانشجوی دکترا	۶	۲۰ درصد
	دکترا	۲۲	۷۳ درصد
گروه علمی	علوم اجتماعی	۹	۳۰ درصد
	علوم اقتصادی	۵	۱۶ درصد
	جغرافیای سیاسی	۸	۲۸ درصد
	علوم سیاسی	۸	۲۸ درصد
رتبه علمی	مربی	۸	۲۷ درصد
	استادیار	۱۷	۵۷ درصد
	دانشیار	۴	۱۳ درصد
	استاد	۱	۳ درصد

Source: Author

اطلاعات جدول ۱ نشان می‌دهد بیشترین درصد فراوانی سطح تحصیلات جامعه آماری با ۷۳ درصد مربوط به دکترا است. همچنین بیشترین درصد فراوانی گروه علمی مربوط به گروه علوم اجتماعی با ۳۰ درصد است. و رتبه علمی استادیار با ۵۷ درصد بیشترین درصد فراوانی را در حوزه رتبه علمی نشان می‌دهد.

یافته‌های استنباطی

شناسایی چالش‌های اجتماعی و اقتصادی پیش روی مرزهای شرقی کشور در افق زمانی ۱۴۰۵ نیازمند شناخت همه مؤلفه‌ها و پیشران‌های شکل‌دهنده این چالش‌هاست. برای شناسایی و شناخت این مؤلفه‌ها علاوه بر مرور ادبیات پژوهش و دیگر پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه مرزهای شرقی کشور و با استفاده از روش پویش محیطی ۲۶ مؤلفه استخراج شد. مؤلفه‌های فوق در اختیار ۵ نفر از خبرگان قرار گرفت که در نتیجه ۱۸ مؤلفه به‌دست آمد. ۱۸ عامل شناسایی شده در ۲ حوزه اقتصادی و اجتماعی در قالب ماتریس متقاطع و با استفاده از نرم افزار میک مک تحلیل شد. پرسشنامه ماتریس متقاطع ۱۸*۱۸ در اختیار ۳۰ نفر از خبرگان دانشگاهی حوزه مطالعات مرزی قرار گرفت.

درجه پرشدگی ماتریس ۷۸/۳۹ درصد است که نشان می‌دهد عوامل انتخاب‌شده تأثیرگذاری و تأثیرپذیری به نسبت زیادی بر یکدیگر داشته‌اند. از مجموع ۲۵۴ رابطه ماتریس، ۷۰ رابطه عدد صفر بوده که به این معنی است عوامل بر همدیگر تأثیر نداشته یا از یکدیگر تأثیر پذیرفته‌اند. ۸۷ رابطه عدد یک بوده بدین معنی که رابطه تأثیرگذاری یا تأثیرپذیری ضعیفی بر یکدیگر داشته‌اند. ۷۸ رابطه عدد دو بوده بدین معنی که رابطه تأثیرگذاری یا تأثیرپذیری متوسطی بر یکدیگر داشته‌اند و ۸۹ رابطه عدد سه بوده بدین معنی که رابطه تأثیرگذاری یا تأثیرپذیری زیادی بر یکدیگر داشته‌اند.

جدول ۲. تحلیل اولیه داده‌های ماتریس متقاطع

شاخص	ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	تعداد صفرها	تعداد یک	تعداد دو	تعداد سه	جمع	درجه پرشدگی
مقدار	۱۸	۲	۷۰	۸۷	۷۸	۸۹	۲۵۴	۷۸/۳۹ درصد

با همسایگان شرقی ایران (افغانستان و پاکستان) است، شاخص‌های توسعه را در این استان تحلیل می‌کنیم. با توجه به اینکه در پژوهش حاضر به بررسی دو عامل اقتصادی و اجتماعی پرداخته‌ایم در نتیجه دو بعد توسعه یعنی توسعه اقتصادی و توسعه اجتماعی را در این استان کنکاش می‌کنیم.

توسعه اقتصادی

در میان شاخص‌های اقتصاد کلان، تولید ناخالص داخلی اهمیت ویژه‌ای دارد و به‌عنوان بهترین نماد برای تعیین وضعیت و اندازه اقتصاد محسوب می‌شود. اما مهم‌تر از آن سرانه تولید ناخالص داخلی یعنی مقداری است که به هر شخص در آن استان تعلق می‌گیرد. همان‌گونه که در جدول ۳ مشهود است سرانه تولید ناخالص داخلی استان وضعیت مناسبی نداشته و همواره در بین ۲ یا ۳ استان آخر قرار دارد.

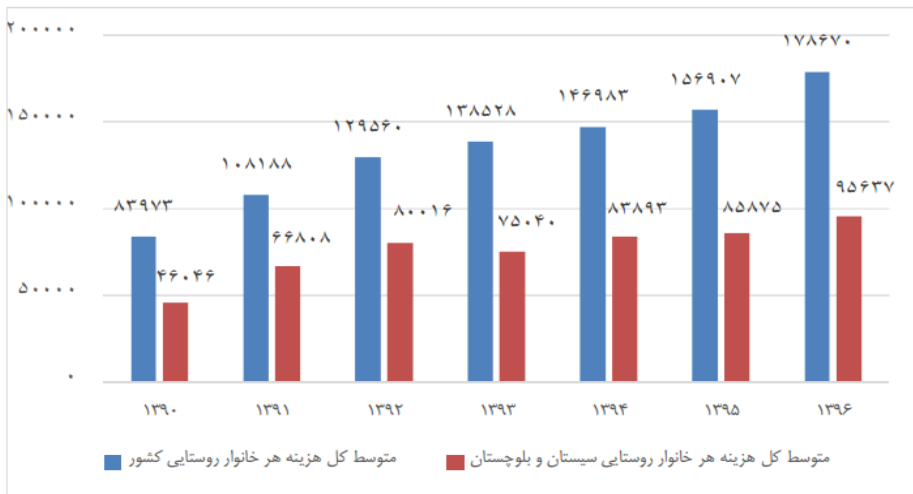
جدول ۴. سرانه تولید ناخالص داخلی سیستان و بلوچستان در مقایسه با استان‌های دیگر

سال	تولید سرانه سیستان و بلوچستان (میلیون ریال)	تولید سرانه کشور (میلیون ریال)	رتبه استان در بین سایر استان‌ها در تولید سرانه	تولید سرانه استان تهران (میلیون ریال)	نسبت سرانه استان سیستان و بلوچستان به تهران (درصد)
۱۳۷۹	۴۱,۰۳	۱۱۱,۴۰	۲۸	۱۵۶,۸۲	۲۶,۱۷
۱۳۸۰	۴۲,۹۱	۱۱۴,۸۴	۲۸	۱۷۰,۶۲	۲۵,۱۵
۱۳۸۱	۴۴,۷۳	۱۲۶,۰۸	۲۸	۱۸۳,۱۶	۲۳,۸۸
۱۳۸۲	۴۴,۳۹	۱۳۴,۳۸	۲۸	۱۹۶,۷۸	۲۲,۵۶
۱۳۸۳	۴۶,۷۰	۱۴۹,۵۹	۳۰	۲۱۰,۲۱	۲۲,۲۲
۱۳۸۴	۵۳,۵۳	۱۶۵,۰۸	۳۰	۲۲۶,۶۹	۲۳,۶۱
۱۳۸۵	۵۳,۶۳	۱۷۸,۶۷	۳۰	۲۹۲,۲۳	۱۸,۳۵
۱۳۸۶	۵۳,۰۱	۱۸۹,۲۰	۳۰	۳۱۱,۲۳	۱۷,۰۳
۱۳۸۷	۵۳,۲۰	۱۷۹,۰۶	۳۰	۳۱۶,۲۳	۱۶,۸۲
۱۳۸۸	۵۵,۱۱	۱۷۱,۵۹	۳۰	۳۱۹,۳۷	۱۷,۲۵
۱۳۸۹	۷۱,۱۳	۱۸۶,۰۱	۳۰	۳۳۰,۲۴	۲۱,۵۴
۱۳۹۰	۷۵,۹۴	۱۹۷,۷۹	۳۱	۲۹۵,۰۳	۲۵,۷۴
۱۳۹۱	۷۴,۴۶	۱۷۸,۹۰	۳۱	۲۷۶,۲۸	۲۶,۹۵
۱۳۹۲	۷۰,۶۴	۱۷۹,۱۷	۳۱	۲۵۶,۱۷	۲۷,۵۸
۱۳۹۳	۷۳,۲۷	۱۷۵,۱۸	۳۱	۲۶۲,۳۹	۲۷,۹۲
۱۳۹۴	۶۳,۴۷	۱۶۷,۳۰	۳۱	۲۵۰,۱۶	۲۵,۳۷
۱۳۹۵	۶۳,۴۸	۱۷۲,۶۲	۳۱	۲۵۵,۸۹	۲۴,۸۱

منبع: بر مبنای حساب‌های منطقه‌ای مرکز آمار ایران

توسعه اجتماعی

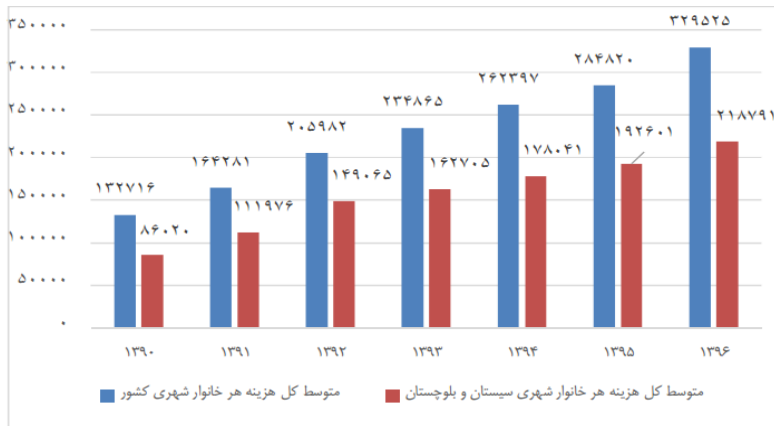
از مهم‌ترین مقوله‌هایی که در خصوص توسعه اجتماعی مطرح می‌شود، بحث نابرابری و فقر است. بنابراین به بررسی بودجه خانوار در این استان و مقایسه آن با میانگین کشوری می‌پردازیم. نمودار زیر متوسط کل هزینه سالانه هر خانوار روستایی در سیستان و بلوچستان و کشور در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ را نشان می‌دهد. همان‌طور که می‌بینیم این میزان برای سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۰ برابر با ۴۶۰۴۶ ریال است که به ۹۵۶۳۷ ریال در سال ۱۳۹۶ رسیده است. میزان مشابه برای هر خانوار روستایی کشور در سال ۱۳۹۰ برابر ۸۳۹۷۳ ریال است که به ۱۷۸۶۷۰ ریال در سال ۱۳۹۶ رسیده است.

منبع: سالنامه آماری استان و نتایج طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوارهای شهری و روستایی سال‌های مختلف و محاسبات پژوهش.

نمودار ۱. متوسط کل هزینه سالانه هر خانوار روستایی در سیستان و بلوچستان و کشور

نمودار زیر متوسط کل هزینه سالانه هر خانوار شهری در سیستان و بلوچستان و کشور در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ را نشان می‌دهد. همان‌طور که می‌بینیم این میزان برای سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۰ برابر با ۸۶۰۲۰ ریال است که به ۲۱۸۷۹۱ ریال در سال ۱۳۹۶ رسیده است. میزان مشابه برای هر خانوار شهری کشور در سال ۱۳۹۰ برابر ۱۳۲۷۱۶ ریال است که به ۳۲۹۵۲۵ ریال در سال ۱۳۹۶ رسیده است.

منبع: سالنامه آماری استان و نتایج طرح آمارگیری هزینه و درآمد خانوارهای شهری و روستایی سال‌های مختلف و محاسبات پژوهش.

نمودار ۲. متوسط کل هزینه هر خانوار شهری در سیستان و بلوچستان و کشور

بررسی نسبت هزینه خانوارهای روستایی و شهری کشور و استان سیستان و بلوچستان نشان می‌دهد که در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ کل هزینه خانوارهای روستایی و شهری کشور به ترتیب و به‌طور متوسط ۸۷ درصد و ۵۱ درصد بیشتر از کل هزینه‌ها در خانوارهای روستایی و شهری استان سیستان و بلوچستان است.

۷. نتیجه

موضوع امنیت مرزها از مباحث مهم نظری و عملی حوزه‌های امنیتی و دفاعی است که در دو دهه اخیر به‌لحاظ ماهیتی و کارکردی دچار تغییراتی شده است. مرزهای جمهوری اسلامی ایران نیز از این قاعده کلی مستثنی نبوده و آوردگاه بسیاری از جنگ‌ها و مخاصمات بوده است. چالش‌های جدید به‌وجود آمده در همسایه شرقی ایران افغانستان و قدرت‌گیری طالبان در این کشور، همه معادلات امنیتی مرزهای شرقی کشور را تغییر می‌دهد. بر این اساس، برای پیش‌بینی وضعیت امنیتی کشور در سال‌های آینده و طراحی سناریوهای امنیتی مناسب، شناسایی پیشران‌های تهدیدزای مرزهای شرقی کشور ضروری به‌نظر می‌رسد. بنابراین در این پژوهش به شناسایی عوامل اقتصادی و اجتماعی چالش‌زا در ارتباط با امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران پرداختیم.

با توجه به وضعیت پراکندگی متغیرها در دو نمودارهای حاصل از نرم‌افزار میک‌مک، متغیر

توسعه نیافتگی به عنوان متغیر راهبردی و متغیرهای فقر و بی‌سوادی مردم منطقه، معضل بیکاری، ساخت پایانه‌های مرزی، قاچاق انسان و قاچاق مواد مخدر به عنوان متغیرهای کلیدی اقتصادی و اجتماعی چالش‌زای مرزهای شرقی کشور در ارتباط با امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و در چشم‌انداز سال ۱۴۰۵ شناسایی شدند. از آنجایی که متغیر توسعه نیافتگی به عنوان متغیر راهبردی بوده و بالاترین امتیاز را نیز از دید خبرگان پژوهش کسب کرد به بررسی آن پرداختیم. یافته‌های حاصل از آمارهای مرکز آمار ایران در مطالعه دوره زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ نشان می‌دهد که استان سیستان و بلوچستان به عنوان استانی که بیشترین چالش را در حوزه مرزی با کشورهای افغانستان و پاکستان داشته، در شاخص‌های توسعه اجتماعی و توسعه اقتصادی همواره پایین‌ترین امتیاز را داشته و در بین کم توسعه یافته‌ترین استان‌های کشور جای داشته است.

از سوی دیگر، یافته‌های حاصل از نرم‌افزار میک‌مک نشان می‌دهد که متغیرهای قاچاق انسان، قاچاق مواد مخدر و بیکاری بیشترین امتیاز تأثیرپذیری را دارند. یعنی این متغیرها به جای تأثیرگذاری، تأثیرپذیری بیشتری از دیگر متغیرها داشته‌اند. بیان واضح‌تر قاچاق مواد مخدر، قاچاق انسان و بیکاری معلول علت‌هایی مانند توسعه نیافتگی هستند. به بیانی، متغیرهای اقتصادی و اجتماعی در استان سیستان و بلوچستان علت معلول‌های امنیتی مانند قاچاق انسان و قاچاق مواد مخدر هستند. این نتایج در تأیید نظرات اندیشمند مکتب کپنهاک، باری بوزان است. باری بوزان، با زیرسؤال بردن امنیت مضیق، امنیت را به پنج بخش نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی تقسیم می‌کند و به امنیت نگاه تک‌بعدی ندارد. او تلاش می‌کند تا مفهوم امنیت را از دایره تنگ نظامی خارج کند.

پیشنهاد‌های کاربردی

- در طراحی سناریوهای امنیتی برای مرزهای شرقی کشور به جای نگاه تک‌بعدی امنیتی یا نظامی به این مناطق، باید بنابر نظریه باری بوزان با نگاه چندبعدی به آنجا نگریست.

- از آنجایی که براساس نتایج حاصل از پژوهش، متغیرهای امنیتی و انتظامی مانند انواع قاچاق و جرم‌های امنیتی در مرزهای شرقی کشور به شدت متأثر از متغیرهای اقتصادی و اجتماعی است، بنابراین پیشنهاد می‌شود تصمیم‌گیران و تصمیم‌سازان در خصوص بهبود شاخص‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی این مناطق چاره‌اندیشی کنند.

References

- A. Vollmer, Bastian. (2019). The paradox of border security – an example from the UK, *Political Geography*, Volume 71, Pages 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2019.01.016>.
- Adey P (2009) Facing airport security: Affect, biopolitics, and the preemptive securitisation of the mobile body. *Environment and Planning D: Society and Space* 27(2): 274–295.
- Amoore L (2009) Algorithmic war: Everyday geographies of the war on terror. *Antipode: A Radical Journal of Geography* 41(1): 49–69.
- Asan, S. S., & Asan, U. (2007). Qualitative cross-impact analysis with time consideration. *Technological Forecasting and Social Change*, 74(5), 627-644.
- Balibar, E. (2004). *We, the People of Europe?: Reflections on Transnational Citizenship*. 304 p. Princeton University Press, Princeton NJ.
- Beaudu G (2007) L'externalisation dans le domaine des visas Schengen [Contracting out in the Schengen visas sector]. *Cultures and Conflicts* 68: 85–109.
- Berg, E. & H. van Houtum (2003). *Routing borders between territories, discourses and practices*. 306 p. Ashgate, Burlington.
- Dashti, Saleh; Asadi Fard, Mohammad and Setareh, Jalal. (2017). Identifying management factors effective in improving combat ability (case study of border guards of West Azarbaijan Province), *Border Science and Technology*, Volume 7, Number 27, pp. 35-62.
- De Genova N and Peutz N (2010) *The Deportation Regime: Sovereignty, Space, and the Freedom of Movement*. Durham, NC: Duke University Press.
- Hafez Nia, Mohammad Reza. (2012). *Political Geography of Iran*, Tehran: Samt Publications.

- Heydari, Mohammad; Enami Alamdari, Sohrab and Fatahi, Farhad. (2011). Border geopolitics and the model of management and control of Iran's eastern borders, *Geopolitics Quarterly*, 8th year, 3rd issue, pp. 118-153.
- Jones, R. & C. Johnson (2016). Border militarisation and the re-articulation of sovereignty. *Transactions of the Institute of British Geographers* 42: 2, 187-200.
- Julie E.E. Young. (2018). The Mexico-Canada border: extraterritorial border control and the production of 'economic refugees', *International Journal of Migration and Border Studies* Vol. 4, No. 1-2. doi/pdf/10.1504/IJMBS.2018.091225
- Kohraze, Yasser; Vathouqi, Saeed; Massoudnia, Hossein and Gudarzi, Mahnaz. (2016). The Security Challenges of Iran-Pakistan Relations in the Baluchistan Region after September 11, *Subcontinental Studies Quarterly*, Year 9, Number 32.
- Kristoff, L. (1959). The nature of frontiers and boundaries. *Annals of the Association of American Geographers* 49: 3, 269-282.
- Laurie Trautman (2021) Connecting Border Studies and Border Policy: Exploring the Canada-U.S. Context, *Journal of Borderlands Studies*, 36:5, 833-852, DOI: 10.1080/08865655.2021.1968925
- McCall, C. & X. Itcaina (2017). Secondary foreign policy activities in Third sector cross-border cooperation as conflict transformation in the European Union: The Case of the Basque and Irish borderscapes. *Regional and Federal Studies* 27: 3, 261-281.
- Minaei, Hossein, Hajiani, Ebrahim, Dehghan, Hossein and Jafarzadehpour, Foruzandeh. (2016), determining the main drivers of defense diplomacy, J.A. Iran at regional and international levels, defense future research, first year, number 1.
- Minghi, J.V. (1963). Boundary studies in political geography. *Annals of the*

- Association of American Geographers 53: 3, 407–428.
- Mobini, Mohammad. (2017). Development of methodology for future security studies, methodology of human sciences, year 24, number 96.
- Nazarian, Alireza; Motalebi, Masoud and Salim, Mohammad Nabi. (2018). The impact of the hegemonic stability of the Islamic Republic of Iran on the security of the eastern borders, the scientific-research quarterly of new attitudes in human geography, year 12, number one.
- Nazemi, Amir. (2006), seminar on regional foresight, National Land Survey Center, East Azerbaijan Management and Planning Organization, Tabriz.
- Newman, D. (2006). The lines that continue to separate us: borders in our 'borderless' world. *Progress in Human Geography* 30: 2, 143–161.
- Paasi, A. (1998). Boundaries as social practice and discourse: The Finnish-Russian border. *Regional Studies* 33: 7, 669–680.
- Pickering SJ and Cochrane B (2013) Irregular border-crossing deaths and gender: Where, how and why women die crossing borders. *Theoretical Criminology* 17(1): 27–48.
- Pratt A and Thompson S (2008) Chivalry, 'race' and discretion at the Canadian border. *British Journal of Criminology* 48(5): 620–640.
- Pratt A (2009) Between a hunch and a hard place: Making suspicion reasonable at the Canadian border. *Social & Legal Studies* 19(4): 461–480.
- Prescott, J.R.V. (1965). *The Geography of Frontiers and Boundaries*. 190 p. Hutchinson University Library, London.
- Smith H (2013) Overflowing borders: Smart surveillance and the border as a market device. In: Geiger M and Pecoud A (eds) *Disciplining the Transnational Mobility of People*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 83–102.
- Squire V (ed.) (2011) *The Contested Politics of Mobility: Borderzones and Irregularity*. London: Routledge.

- Tabatabai, Seyyed Mohammad and Fathi, Mohammad Javad. (2013). The evolution of the concept of security in NATO after the Cold War based on the Copenhagen school, Globalization Strategic Studies Quarterly, Year 5, No. 14, pp. 18-42.
- Walters W (2006) Border/Control. European Journal of Social Theory 9(2): 187-203.
- Wille, Christian, Gerst, Dominik, Krämer, Hannes. (2021). Identities and Methodologies of Border Studies: Recent Empirical and Conceptual Approaches, UniGR-Center for Border Studies. DOI : 10.25353/ubtr-xxxx-e930-87fc